

RESOCIJALIZACIJA MALOLETNIH PRESTUPNIKA U KONTEKSTU BEKOVOG TRANSGRESIONOG MODELA *

Rezime

U radu autor daje prikaz Bekovog transgresionog modela, koji iz kongitivističkog ugla baca dodatno svetlo na fenomen ljudske agresivnosti. Pored toga, u kontekstu prikazanog koncepta sagledavaju se neke, za proces resocijalizacije maloletnih prestupnika, veoma značajne pojave. Originalno je povezivanje transgresionog modela sa Lemertovom, Bekerovom i Gofmanovom teorijom etiketiranja (socijalni interakcionizam), u cilju pojašnjavanja prelaska primarne u sekundarnu devijantnost. Ističe se potreba za daljom eksperimentalnom evolucijom Bekovog modela koju je, u našoj sredini, prvi započeo autor ovoga rada, a sa namerom pronicanja u zakonomernosti kongitivne obrade informacija kod pripadnika različite populacije (juvenilni delikventi ili deca sa poremećajem ponašanja koji još ne dostiže razmere prestupništva) i, eventualno, u mogućnost kongitivnog reprogramiranja u svrhu efikasnije socijalne rehabilitacije.

Ključne reči: resocijalizacija, maloletni prestupnici, transgresija, kongitivizam.

Reč transgresija nije uobičajena u svakodnevnom psihijatrsko-psihološkom žargonu. Mogla bi se najjednostavnije prevesti na naš jezik kao prekoračivanje (Filipović M., 1983). Zahvaljujući formulacijama u, sada već klasičnoj, knjizi "Cognitive therapy and the emotional disorders" Arona Becka (1979), ovaj termin je dobio novo, sasvim originalno značenje.

Za razumevanje Bekovog koncepta transgresije bitno je predhodno shvatiti pojam ličnog domena, koji, naime, čine: pojedinac u fizičkom smislu, njegov koncept o sebi, njegove karakteristike ličnosti, ciljevi i vrednosti, objekti i atributi tih objekata koji predstavljaju neku vrednost za tu osobu, odnosno u kojima ona ima svojih ličnih investicija. Sa kognitivnog aspekta, agresivni impulsi i osećanja, kao i sledstveni agresivni postupci proizilaze iz percepcije nepravednog napada (transgresija) na lični domen subjekta.

Sušтина *direktne transgresije* je neposredni atak na lični domen protagoniste putem fizičkog napada, kritike, prinude, osujećivanja, protivljenja, kroz zapovesti i restrikcije autonomije, slobode akcije i prava na izražavanje sopstvenog mišljenja, naj-

* Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva za nauku i tehnologije, br. 1341.

zad, i uskraćivanjem očekivanog poštovanja, kurtoazije, obzira i lojalnosti od strane drugih. Sledeći primeri mogu ilustrovati neke navedenih situacija:

1. Na ulici je čovek napadnut od nepoznatog napadača
2. Student je udaljen sa pismenog dela ispita zbog pokušaja prepisivanja.
3. Zbog zastoja u gradskom saobraćaju, mladić nije stigao na zakazani sastanak sa devojkom.
4. Ženu je napustio muž.
5. Mladi službenik je prinuđen da nerado deli kancelariju sa još jednim kolegom.
6. Istraživač, pokušavajući da promovise rezultate svog istraživanja, nailazi na kritički raspoloženu naučnu javnost.

Važno je naglasiti da je moguće agresivno reagovati i na transgresiju koja nije motivisana malicioznim pobudama, čime se potencira subjektivnost percepcije "pravednosti" napada.

U slučaju *indirektne transgresije*, ponašanje napadača posredno izlaže protagonistu samodevijaciji. Mnogobrojni primeri ljubomore i zavisti, koje srećemo u svakodnevnom životu, mogli bi se svrstati upravo u ovaj tip transgresionog reagovanja:

1. Razmetljivac koji se uporno hvali svojim ljubavnim podvizima provocira agresivna osećanja kod ostatka muškog društva.
2. Lekar je neprijateljski raspoložen prema svome kolegi od kada je čuo da je ovaj dobio izuzetno priznanje za svoj stručni rad.
3. Student oseća ljutnju prema svom profesoru koji je olako podelio visoke ocene u predhodnom ispitnom roku.
4. Momak je besan na svoju devojkicu zbog njenih izazovnih pogleda upućenih drugom muškarcu.
5. Biznismen je ljut na svog dobrog prijatelja što je u prisustvu šarmantne dame propustio da pohvali njegovu blistavu profesionalnu karijeru.

Kod *hipotetske transgresije* lični domen protagoniste nije neposredno ugrožen, ali je od strane napadača narušen usvojeni kod zakona, pravila, principa i standarda. Karakteristike koda su pod znatnim uticajem sociokulturnih faktora i razlikuju se od grupe do grupe, mada postoje i tzv. "opšteprihvaćeni moralni standardi", koji važe za većinu pripadnika ljudske zajednice. Odgovor na hipotetsku transgresiju može imati idiosinkratički karakter, u slučaju kada je povređen princip od posebnog značaja u individualnom sistemu vrednosti subjekta. Zbog toga, kako kaže Bek, hipotetski ataci, i ako na prvi pogled ne tako očigledni, odgovorni su za veliki deo nesporazuma u međuljudskim odnosima.

Hipotetska transgresija se, u svakodnevnom životu, odnosi na situacije poput ovih:

1. Pešak se iznervirao videvši vozača automobila koji ogromnom brzinom juri kroz grad, i ako time nije neposredno ugrožen.
2. Muž je ljut na svoju ženu koja se nije baš dobro snašla na značajnom prijemu.

3. Devojka se radesnela čuvši o slučaju silovanja koji se dogodio u drugom gradu.
4. Gledalac televizije zamrzeo je pripadnike drugog naroda videvši na dnevniku scene zločina učinjenog sa njihove strane prema pripadnicima njegove vlastite nacije.
5. Maloletni prestupnik je ogorčen na zajednicu dok sluša ispovest povratnika iz vaspitno-popravnog doma kome se sva vrata zatvaraju pri pokušaju da se vrati u normalan život.

Da bi transgresija izazvala agresivnu reakciju (a ne npr. strah zbog ugrožavanja sopstvene sigurnosti, ili tugu zbog pretrpljenog gubitka) moraju po Beku, biti zadovoljeni izvesni uslovi: napad se doživljava kao nameran, maliciozan, nepravedan, nekorektan i nerazuman, a napadač kao nepoželjan uz mogućnost da se okrivi i diskvalifikuje.

Posmatrajući populaciju maloletnih prestupnika zapažamo da je veliki deo repertoara njihovih agresivnih postupaka moguće posmatrati sa aspekta transgresiono isprovociranih reakcija. Direktni, indirektni i hipotetski napad na lični domen maloletnika često pruža povod oslobađanju neočekivanog destruktivnog potencijala koji, ne retko, zadobiva formu prestupa društvenih normi. U literaturi posvećenoj resocijalizaciji mladih sa poremećajem ponašanja prisutni su opisi raznih situacija u kojima dolazi do ovakvog vida oslobađanja destruktivne energije. Dalji tekst ovog izlaganja pozabaviće se nekima od njih, posebno onim koje su značajne za praksu vaspitnih ustanova.

Agresivna osećanja i postupci štićenika svakodnevnica su vaspitnih zavoda, a za njih su, u znatnom broju slučajeva, odgovorne situacije koje podrazumevaju ograničavanje, sputavanje, lišavanje i uskraćivanje, bez čega se uspešna resocijalizacija ne bi mogla ni zamisliti. Ovako isprovociranu agresiju maloletnik može usmeriti na vaspitače, osoblje, druge štićenike, ili, u autodestruktivnoj formi, čak i na samoga sebe. Mnogobrojne relacije koje nose pomenuta obeležja spadaju u kategoriju direktnih transgresija. Zajednička im je osobina doživljaj direktnog i nepravednog napada na vlastitu sigurnost.

I kažnjavanje štićenika takođe može da provocira dodatnu destruktivnost, u kom slučaju predstavlja očigledan primer direktne transgresije. Po mišljenju Škofleka (1968), štićenikovu agresivnost pobuđuju ili povećavaju kazne, posebno u sledećim slučajevima:

- kada ih vaspitači izriču u besu,
- kada su nepromišljeno izrečene sa destruktivnim komentarima (npr. "Od tebe neće biti nikad ništa"),
- ako štićenik nije svestan nepravilnosti svoga postupka,
- ako vaspitač ne predstavlja autoritet za štićenika,
- ako štićenik doživljava kaznu kao represivnu meru vaspitača (osvetu),
- ako se preteruje sa štićenikovom krivicom,
- ako je osuda očigledno nepravedna, itd.

Nasuprot tome, kazna neće pobuditi agresivnost:

- ako je bila blagovremena i pravična,
- ako je bila adekvatna i umerena, izrečena od strane vaspitača koji štićenika dobro poznaje,

- ako onaj koji izriče kaznu predstavlja autoritet za štićenika,
- ako je štićenik svesno priznao i doživeo krivicu,
- ako je kazna izrečena " u četiri oka",
- ako kaznu izriče vaspitač poznat po svojoj doslednosti,
- ako je štićenik sam predložio kaznu za sebe i sl.

Primer indirektna transgresije jeste ispoljavanje destruktivnih osećanja i postupaka prema drugim štićenicima kojima je, od strane vaspitača posvećeno više pažnje u odnosu na novopridošlog štićenika, koji se doživljava kao rival ili konkurent (Bregant M. 1968). Poznato je da se maloletnik sa poljuljanim samopoštovanjem može osećati sigurnim samo ukoliko i ostali štićenici zavoda pokazuju, poput njega, nedolično i destruktivno ponašanje. Zato će on, veoma često, ispoljiti bezobzirnu agresiju prema svima koji se povinuju režimu ustanove i prihvataju pravila ophođenja sa vaspitačima i osobljem. U svim ovim slučajevima napad na lični domen subjekta ima indirektni (posredni) karakter.

Hipotetska transgresija se odnosi na kršenje principa koji su od posebnog značaja u individualnom sistemu vrednosti subjekta. Stav šire ili uže društvene zajednice prema prestupnicima i devijantima može hipotetički provocirati kod maloletnih delikventata osećanja i postupke prema društvu u celini. Koji je, zapravo, značaj svega ovoga?

Opisujući primarnu devijaciju D. Kecmanović (1988) kaže: "Osoba koja učini devijantan postupak (...) gotovo je uvijek društveno prisiljena da vlastiti postupak identifikuje kao devijantan, i da prema njemu kao prema devijantnom zauzme određeni stav, prije svega unutar vlastitog, subjektivnog intimnog svijeta. Najčešći vid reakcije jeste pokušaj da se devijantnom postupku, koristeći se nekim od odbranbenih mehanizama, zatupi oštrica devijantnosti (...) i da se na taj način stvore uslovi da (...) devijantan postupak može da koegzistira sa ostalim ne-devijantnim aktivnostima pojedinca, odnosno njegovom ličnošću u cjelini. "Međutim, jaka društvena reakcija u formi hipotetske transgresije je često odgovorna za upotrebu vlastitog devijantnog ponašanja kao sredstva odbrane, ne bi li se na taj način smanjila unutrašnja napetost, prouzrokovana preterano oštrim i neadekvatnim stavom socijalnog okruženja. Time primarno devijantno ponašanje, potpomognuto stigmom društva, prerasta u sekundarnu, sada već strukturisanu devijaciju, koja može imati sudbonosni karakter za nosioca takvog ponašanja, jer mu bitno remeti dalju socijalnu rehabilitaciju (Špadijer-Džinić J., 1988). Zbog toga, imamo razloga da verujemo da način na koji mladi čovek sa disocijalnim ponašanjem doživi hipotetsku transgresiju društva (ali i druge oblike transgresivnih interakcija), i shodno tome reaguje, često zna biti presudan za krajnji ishod čitave resocijalizacije. Ovo nam nedvosmisleno nameće potrebu ne samo teorijskog pojašnjavanja, već i eksperimentalne evaluacije ove pojave, kako bi smo bili u stanju da, u tretmanu štićenika, promenom njegovog načina doživljavanja i reagovanja sprečimo definitivno prihvatanje disfunkcionalnih modela socijalne reintegracije.

Sklonost maloletnih prestupnika ka destruktivnim odgovorima na destruktivne, indirektna i hipotetska napade potiče iz same porodične atmosfere, koja je, u njihovom slučaju, puna uskraćivanja i neadekvatnih komunikacionih šema (Bregant M., 1968; Panović S., 1996; Milošević J., Milošević B., Srećković M., i ost., 1996; Stanković S., Lazić D., Bojanin S., 1996). Međusobni odnos roditelja u ovim porodicama je znatno

poremećen. Roditeljske svađe, nesklad u vaspitanju, nedoslednost u vaspitanju, nedoslednost u ponašanju i ispoljavanju osećanja bitno doprinose bazičnoj nesigurnosti deteta. Odnos roditelja prema deci, s druge strane, i sam nosi mnoga obeležja disfunkcionalnosti. Tako, majka deteta sa poremećajem ponašanja, koja je i sama nesrećna, zabrinuta, anksiozna i neuravnotežena, iz razloga nedovoljne sopstvene sigurnosti, rado pribegava osujećivanju detetovih prirodnih potreba, što potkopava njegovo osnovno samopouzdanje, čineći ga sklonim da kasnije u životu svoj, sa mukom stečeni, vulnerabilni identitet brani od svih mogućih i nemogućih napada, čak i po cenu krajnje destruktivnosti. I figura oca u ovakvoj porodici nije ništa manje problematična. Otac koji odbija razmenu pozitivnih emocija, fizički kažnjava, nedovoljno brine o egzistenciji svoje porodice i ne podstiče moralni razvoj deteta teško da može preuzeti ulogu pozitivnog identifikacionog uzora. Gubitak poverenja u očinski autoritet kasnije se manifestuje u formi pobune protiv autoriteta uopšte: u školi - protiv učitelja, u zavodu - protiv vaspitača, moralnih normi, zabrana, zapovesti i sl. Mora se, međutim, naglasiti da i preterano zaštitničko i popustljivo ponašanje roditelja može imati sličan efekat poput zanemarivanja (Brezovec M., 1968). Deca vaspitavana na ovaj način svaki, pa i legitimni, zahtev za odricanjem i ograničavanjem doživljavaju kao napad na svoj ego ("hipertrofisani lični domen"), pa zbog toga lako reaguju destruktivnim oblicima agresije.

I svi drugi transgresioni interpersonalni odnosi, van porodičnog okruženja, doprinose dispoziciji maloletnika da sa spoljnim svetom komunicira najlakše preko razornih vidova agresije. Smisao agresivnih postupaka maloletnog delikventa jeste odgovor ili protivnapad na realnu ili, češće, imaginarnu opasnost, koja dolazi od drugoga. Složimo li se sa L. Bregantom (1968) da: "Zategnutost i spremnost na agresivno reagovanje prema drugome jesu u toliko veća, u koliko su mučniji bili predhodno doživljeni susreti i što su više bojazni prouzrokovala dosadašnja iskustva s drugim čovekom", biće nam jasno da je blagonakloni stav, radu sa ovom nesrećnom decom, preduslov svagov vaspitnog i psihološkog tretmana, čiji je cilj promena na bolje.

Praksi vaspitnih zavoda su poznati i destruktivni postupci vaspitača podstaknuti direktnim, indirektnim i hipotetskim napadima šticećenika (Jagodić V., 1968; Skalar V. 1968), u kom je slučaju očigledno da maloletnik predstavlja transgresora, a osoblje ustanove predmet transgresije. Ova dimenzija problema itekako zavređuje pažnju, ali ovde o njoj ne može biti više govora, s obzirom na to da nije od neposrednog značaja za koncepciju ovoga rada. Pa ipak, imajući u vidu da je destruktivnost pedagoga značajno otežavajuća varijabla vaspitnog procesa, treba insistirati na tome da njihova edukacija obuhvati sve relevantne karakteristike ove pojave, kako sa teorijskog, tako i sa praktičnog aspekta.

U zaključku ovoga rada želim da istaknem da sam i na ovaj način imao namenu da upoznam našu stručnu javnost sa Bekovim transgresionim modelom, koji na fenomen ljudske agresivnosti baca dodatno svetlo. Naime, ovaj kongitivistički pristup problemu agresije uzima u obzir složeni sistem obrade podataka, proisteklih kako od podstrekača iz spoljašnjeg okruženja, tako i od neponovljivog iskustva subjekta, i više no i jedan drugi ističe specifičnost značenja pojedinih elemenata ličnog domena jedinke, objašnjavajući tako pojavnu složenost agresivnosti čoveka u odnosu na isti fenomen kod ostalih pripadnika živoga sveta. Pored toga, cilj mi je bio i da u kontekstu

ovoga modela sagledam neke, veoma značajne pojave za proces resocijalizacije maloletnih prestupnika. Posebno mi transgresioni model izgleda plauzibilan za objašnjavanje prelaska primarne u sekundarnu devijantnost, te bi zato isti mogao biti korisna dopuna Lemertovoj, Bekerovoj i Gofmanovoj teoriji etiketiranja. Najzad, istakao bih i potrebu za eksperimentalnom evaluacijom ovog modela, s obzirom na to da bi nas to uputilo u zakonomernosti kongitivne obrade informacija kod pripadnika rizične populacije (juvenilni delikventi ili deca sa poremećajem ponašanja koji još ne dostiže razmere prestupništva), i, eventualno u mogućnost kongitivnog reprogramiranja sa ciljem efikasnije socijalne rehabilitacije. Prvo eksperimentalno istraživanje na ovu temu urađeno je i u našoj sredini pre nekoliko godina (Golubović G., 1998), a ovaj kongivistički model, doskora potpuno nepoznat u nas, već je našao mesto u univerzitetskom udžbeniku (Golubović G., Lakić A., Ilić B., 2000). Nadam se da će nam budućnost doneti nove spoznaje u ovoj oblasti, koje će biti od koristi praksi korigovanja disocijalnog ponašanja svake vrste.

Literatura

1. Beck T.T. (1979): *Cognitive therapy and the emotional disorders*. A Meridian Book, New York.
2. Bregant L (1968): Doživljavanje dece ometene u ponašanju i agresivnost: psihološko tumačenje. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 57-62. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
3. Bregant M^a. (1968): Agresivnost deteta ometenog u ponašanju: primeri iz prakse. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 1-11. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
4. Bregant M^a (1968): Šta je agresivnost: psihološko tumačenje. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 12-21. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
5. Brezovec M (1968): Doživljavanje dece ometene u ponašanju prilikom pojave agresivnosti: primeri iz prakse. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 47-56. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
6. Filipović M. (1983): *Riječnik stranih riječi*. Mladost, Zagreb.
7. Golubović G. (1998): *Hipotetska transgresija i konformiranje sa autoritetom kod maloletnih prestupnika*. Doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Beograd.
8. Golubović G., Lekić A., Ilić B. (2002): *Osnovi forenzičke psihologije i psihopatologije*. Zdravstveni centar, Bor.
9. Jagodić V. (1968): Doživljavanje vaspitača prilikom pojave agresivnosti: Primeri iz prakse. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 63-73. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
10. Kecmanović D. (1988): *Ni normalno ni patološko*. Svjetlost, Sarajevo.
11. Milošević J., Milošević B., Srećković M., i ost (1996): *Porodica- primarni faktor u formiranju maloletničke ličnosti*. U: *primarne funkcije porodice i poremećaji u ponašanju mladih*. 203-210. Skupština grada Beograda, Beograd.
12. Panović - Đurić S. (1996): *Neka razmatranja o ulozi porodice iz ugala kriminaliteta maloletnika*. U: *Primarne funkcije porodice i poremećaji o pnašanju mladih*. 194-202. Skupština grada Beograda, Beograd.
13. Skalar V. (1968): Doživljavanje vaspitača prilikom pojave agresivnosti: psihološko tumačenje. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 63-73. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
14. Stanković S., Lazić D., Bojanin S. (1996): *Nasilje u porodici i poremećaj ponašanja mladih*. U: *Primarne funkcije porodice i poremećaji u ponašanju mladih*. 239-242. Skupština grada Beograda, Beograd.
15. Škoflek I. (1968): *Kazne u vaspitnim zavodima*. U: *Agresivnost deteta ometenog u ponašanju*. 63-73. Savez društava defektologa Jugoslavije (sekcija vaspitača neprilagodene omladine), Ljubljana.
16. Špadijer-Džinić J. (1988): *Socijalna patologija: sociologija devijantnosti*. zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Goran Z. Golubović

RESOCIALIZATION OF ADOLESCENT VIOLATORS IN THE CONTEXT OF BACK'S TRANSGRESSION MODEL

Summary

In this article the author gives a review of Back's transgression model, which exposes the phenomenon of human aggression from the cognitivist point of view. Further, this context of the shown concept discovers some very important appearances crucial for resocialization of adolescent violators. The connecting of transgression model with Lemert's, Becker's and Gorman's etiquetting theory (social interactionism) is original resulting in clearing up turning of primal into secondary deviation. Finally, the article outstands the need for further experimental evaluation of Back's model which was, in the environs, started by the author of this article in order to find out codes of cognitive processing of information among the subjects of affected population (Juvenile violators or children of deviant behaviour which is not yet considered violation), and eventually the possibility of cognitive reprogramming hopefully resulting in social rehabilitation.

Key words: resocialization, adolescent violators, transgression, cognitivism

